

Олена Сушиї

ПРОБЛЕМА КОЛЕКТИВНОЇ ТРАВМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ ТА ПОШУК СТРАТЕГІЙ ЇЇ ОПАНУВАННЯ

У статті розглянуто питання, пов'язані з проблемним полем дискурсу травми. З цією метою висвітлені основні наукові підходи до розуміння травми. Визначаються шляхи застосування теоретико-методологічних положень концепції культурної травми до аналізу подій кінця 2013–2014 рр. в Україні. Запропоновано форми опанування травми на індивідуальному, колективному та соціетальному рівнях.

Ключові слова: культурна травма, посттравматичний синдром, ситуація в Україні, опанування травми.

Olena Sushyi. The problem of collective trauma in the Ukrainian society and the search for coping strategies. *The article addressed the issues of discourse trauma. The author analyses the existing approaches to its definition. Determined ways to apply theoretical and methodological provisions of the conception of cultural trauma to the analysis of situation in Ukraine (2013-2014). Proposed coping strategies after traumatic events at the individual, collective and societal levels.*

Key words: cultural trauma, posttraumatic syndrome, the situation in Ukraine, coping strategies.

Вибір парадигми травми як інструменту аналізу та інтерпретації подій, які відбуваються в Україні, зумовив декілька причин. Від почату суспільно-політичної кризи в Україні поняття «травма», «колективна травма», «шок», «посттравматичний синдром» стали невід'ємною складовою корпусу ключових понять, якими позначили гострий соціогенний стрес, що зазнали українці внаслідок драматичних подій, що відбуваються з листопада 2013 р. дотепер. Пошук стратегій опанування травмуючих наслідків, особливо в умовах значного ускладнення ситуації, її виходу у площину збройного конфлікту, потребує виявлення підвалин соціальної травми як тривалого, накопичувального процесу, що виник з самого факту суспільних трансформацій в Україні. Водночас, вкрай важливим є

розуміння впливу стрімкого, неочікуваного і радикального процесу на соціокультурне середовище, його потенціал та ресурси для подальших змін, оскільки ці впливи є найбільш довготривалими.

Термін «травма» буквально у перекладі з грецької – «рана», «ушкодження», «результат насилля». Тематика «травми», яка вивчається на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях, є пограничною для ряду дисциплін: соціології, психології, соціальної психології, медицини, психіатрії тощо. У сучасній соціогуманітаристиці поширені теорії індивідуальної, колективної та культурної травми.

У психологічній літературі травма розуміється як рана не на тілі, а в свідомості – рана внаслідок емоційного шоку, настільки сильного, що він порушує «усвідомлення часу, себе і світу» і пізніше виявляється у снах і спогадах [1, с.122]. Теорія психоаналізу (З.Фройд) зробила фундаментальний внесок у розуміння психічної травми та розробку уявлень про природу і механізми впливу екстремального досвіду на особистість людини і не втратила актуальності дотепер. Так, висловлена понад століття тому гіпотеза З.Фройда про вирішальну роль значущості суб'єктивного переживання катастрофи з 1994 р. офіційно прийнята в рамках підходу до визначення посттравматичного стресового розладу (ПТСР) DSM-IV: найважливішим чинником розвитку синдрому стає не зовнішнє втручання, а «емоційний відгук на нього» [2]. Ще одним важливим положенням психоаналітичної теорії наголошується необхідність індивідуального підходу до розуміння і лікування наслідків переживання травми. Її значення для особистості людини виходить далеко за рамки конкретних обставин і визначається індивідуальною історією її розвитку.

У соціальній теорії поняття колективної травми набуває поширення у середині ХХ ст. у зв'язку з переосмисленням засадних принципів теорій соціальних змін. Під колективною травмою розуміють деструктивні, дисфункціональні наслідки соціальних перетворень, які стосуються великих груп людей. Серед них, зокрема, війни, катастрофи, терористичні акти, інші події, пов'язані із загибеллю, втратою свободи і т.п. Як правило, травматичний ефект, що йде від події як такої, має наслідки не тільки на рівні індивідуальної психіки, але і на рівнях груповому та соціальному. Тобто,

економічна депресія веде до розчарування, екологічні катастрофи – до паніки, а політичні скандали – до громадського обурення. Відповідно, колективну травму трактують як травму багатьох, сукупність індивідуальних травм.

Поворотним пунктом у розумінні психосоціальної травми стала праця К. Еріксона, сина відомого психолога Е. Еріксона, «Все на своєму шляху» (1976 р.) [3]. Еріксон-молодший першим розрізнив на понятійному рівні колективну та індивідуальну травми і зосередив увагу на властивостях травми, що виникають насамперед стосовно спільнот.

А. Ніл у праці «Національна травма та колективна пам'ять» (1998 р.), рухаючись у руслі новаторської соціологічної моделі К.Еріксона, зосереджує увагу на подіях, які спричиняють травму колективної ідентичності. Руйнівні наслідки національної травми, зазначає науковець, спроможні дестабілізувати всю соціальну систему настільки, що спільнота буде не в змозі ефективно існувати. Травма торкається усіх без винятку громадян та субгруп, під її впливом розмивається межа між добром і злом, порядком і хаосом, священним і профанним, внаслідок руйнуються смисли та ідентичності [4, с.9–10].

На особливу увагу заслуговує концепція культурної травми (П.Штомпка, Н.Смелзер, Дж.Александр, Р.Айерман). Концепт соціокультурної травми введений П. Штомпкою, відповідно до нього він аналізує та інтерпретує зміни, що відбулися в країнах Східної та Центральної Європи, та намагається дати оцінку стану адаптивних процесів та реакцій на «травматичні умови» населення в цих країнах [5; 6]. П.Штомпка трактує соціокультурну травму як процес, який має циклічну динаміку. Його логіку як «травматичної послідовності» структуровано з шести стадій:

1. Структурне і культурне минуле – середовище, яке сприяє виникненню травми (дезорганізація, дезінтеграція, деконсолідація, фрустрація, нестабільність та ін.).

2. Травматичні події або ситуації – стан напруги, пов'язаний з конкретними соціальними змінами (революція, радикальна реформа, окупація, геноцид та ін.). За ознаками вирізняються: 1) несподіваністю та швидкістю; 2) глибиною, радикальністю і всебічністю; 3) сприймається як подія екзогенна, невіддільна нашому впливу

(«ми страждаємо від травми»); 4) сприймається як щось шокуюче та відразливе.

3. Культурні рамки травми – особливі способи визначення, інтерпретації, вираження або тлумачення травматичних подій за допомогою фонду успадкованих культурних ресурсів (від абсолютизації через репрезентацію до релятивізації).

4. Травматичні симптоми – дисонанс, що виникає через порушення усталених схем поведінки і уявлень та сигналізує про порушення нормальності у життєдіяльності суспільства (розкол, зміщення, дезорганізація). Прояви культурної травми: аномія, криза ідентичності, криза легітимності, синдром недовіри, культурний лаг тощо (напр., соціокультурний розкол порушує колективну ідентичність, відповідно, криза ідентичності засвідчує наявність культурної травми).

5. Посттравматична адаптація – чутливість різних соціальних груп до культурної травми (центральні групи, що глибоко переживають і сприймають її, периферійні групи, для яких вона – несуттєва, маргінальна). Вплив потенційно травматичних подій (ситуацій) може бути якісно протилежним для різних груп: деструктивним та руйнівним для одних, корисним та бажаним для других, незначущим для третіх.

6. Подолання травми – заключна фаза або початок нового циклу травматичної послідовності, якщо пом'якшена травма отримує потенційно сприятливі структурні та культурні умови для прояву нового виду травми. Стратегії опанування травми: за Р.Мертоном – моделі активної/конструктивної (інновація – якісні зміни, бунт – радикальні зміни) та пасивної (ритуалізм або культивування, ретриатизм або самоусунення) адаптації до травми. Згідно з Е.Гідденсом – пасивні типи протидії: прагматизм, наївний оптимізм, цинічний песимізм; активна форма протидії: жорстка боротьба.

Згідно з концепцією культурної травми, яку сьогодні активно розробляє Дж.Александр та Р.Айерман, культурна травма має місце, коли члени того чи того співтовариства відчують, що їх змусили пережити певну жахливу подію, яка залишає незабутні сліди в їх груповій свідомості, назавжди відбивається в їх пам'яті і докорінним й незворотним чином змінює їх майбутню ідентичність [7, с.255]. На відміну від теорії колективної травми,

концепція культурної травми працює з травматичним досвідом груп: саме група, а не індивід, повинні відчувати травму. Власне дослідники доводять безпрецедентно важливу роль, яку відіграє травма в процесі формування колективних ідентичностей, та показують, що об'єктом колективної травми стають зв'язки між людьми та їх культурні смисли, і саме ці зв'язки і смисли зазнають драматичних змін [1].

Специфіка дискурсу культурної травми полягає в тому, що опанування культурних травм створює солідарність, збільшує простір ясності для суспільства. Саме через конструювання культурних травм, згідно з Дж.Александром, соціальні групи, національні спільноти, а іноді навіть цілі цивілізації не тільки встановлюють на свідомому рівні наявність і джерело людських страждань, а й беруть на себе істотну відповідальність за них. Оскільки члени співтовариств встановлюють причину травми і тим самим беруть за неї таку моральну відповідальність, оскільки вони визначають об'єднуючі їх зв'язки такими способами, які, в принципі, дозволяють їм розділяти страждання інших [7, с.255–256].

Події в Україні кінця 2013–2014 рр. пройшли декілька етапів, кожен з яких здійснював вкрай тяжкий психотравмуючий вплив, що надбудовувався над попереднім.

Перший етап – Євромайдан. У подіях громадянського протесту 2013–2014 рр. – від студентських пісень до жахливих подій з побиттям, насиллям, пригніченням людської гідності та першими загиблими – він став першою хвилею мобілізації психічних ресурсів людей та на рівні індивідуальної психічної травми відобразився у посттравматичному стресовому розладі (ПТСР). Необхідною умовою виникнення ПТСР вважається фактор залученості індивідуума в екстраординарні ситуаційні події з надпотужним впливом на психіку. Тому тиск психологічної напруги зазнали як ті, хто перебував на Майдані, так і ті, хто спостерігав за пристрастями з екранів телевізорів і моніторів комп'ютерів.

Другий етап – анексія Криму. З одного боку, з'явився новий кластер психотравмованих осіб – переселенців (біженців), які покинули півострів й усталене життя (таких, за різними даними, від 17 до 20 тисяч осіб); розірваних родин, в кого залишилися рідні у «не нашому» Криму; за долю кримчан, які не зрадили Україну, а таких,

згідно з результатами всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного ІСПП НАПН України 15–21 березня 2014 р., майже кожен п'ятий житель автономії (19,4 %) [8]. З іншої сторони, українське суспільство здригнулося від болючої втрати частини власної території, а разом з цим реально почало усвідомлювати загрози, що несуть з собою протистояння, зовнішня агресія, криза, хаос, невизначеність тощо, адже саме цими ключовими словами українці позначали у березні 2014 р. ситуацію, в якій перебуває наша країна [8]. Власне, саме відчуття небезпеки та розуміння неспроможності держави (політичної влади, Збройних сил України) протистояти військовій агресії Росії у Криму стало масивною «колективною травматизацією» людей жорсткою дійсністю, що дуже глибоко вплинуло на кожного.

Третій етап – збройний конфлікт на Сході України – виявив тотальність війни як процесу і стану розпаду суспільного цілого на частини, розчинення загальних соціальних цінностей, спільної соціальної організації, моральних норм і почуття спільних інтересів. Саме ці події сьогодні завдають найтяжчих ударів у самі глибини соціального тіла та його надломленого ментального простору.

Окремо зазначимо жакливі трагедії в Одесі 2 травня 2014 р., де заворушення та сутички призвели до масової загибелі людей. Події цього страшного дня, на наш погляд, українському суспільству ще належить осмислити.

А. Тойнбі писав, що «хворе суспільство» (у стані дезінтеграції) веде війну «проти самого себе». Утворюються соціальні тріщини – і «вертикальні» (наприклад, між регіональними спільнотами), і «горизонтальні» (всередині спільнот, класів, соціальних груп) [9, с.325–328]. Український соціум уже давно був травмований культивованими дискурсами «розколу», «цивілізаційних розломів» та «конфліктів ідентичностей». Тривала поляризація та фрагментація українського соціуму на нерві ціннісного розколу поглиблювала лінії потенційної конфліктності. В умовах же глибокої кризи система розколів, тріщин і ліній потенційного конфлікту стала багатовимірною та вийшла за гіпотетичні межі суспільного розмежування, руйнуючи внутрішні зв'язки та утворюючи новий горизонт демаркаційних ліній:

– між тими, хто пройшов горнило війни, і тими, хто її спостерігав, дивлячись з екранів ЗМК;

- між тими, хто втратив рідних і близьких людей, і тими, хто приніс це горе у родини;
- між тими, хто втратив свої домівки та звичний усталений хід життя, й тими, кого це оминуло;
- між тими, хто відчуває себе громадянином своєї держави, й тими, хто зневірився у ній.

Подолання наслідків трагічних подій в Україні потребує її осмислення як культурної травми у поєднанні з соціальною відповідальністю колективної і, передусім, політичної дії. Вплив травми на спільноту залежить від відносного рівня розколу з попереднім порядком та з очікуваннями щодо його збереження, зазначає П. Штомпка. З одного боку, чим більший розрив між звичною організованістю середовища і умовами, викликаними травматичними подіями (тобто, чим сильніший шок), тим сильніший вплив травми; з іншого – чим глибше травма зачіпає ядро колективного порядку – сферу базових цінностей, правил, центральних очікувань, – тим сильніше вона відчувається [5, с.10]. В свою чергу, травматичний досвід завжди спирається на приватну особу, а індивідуум завжди співвідносить себе з ситуацією в суспільстві. Отже, потрібні зустрічні та взаємообумовлені стратегії опанування травми як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Визнання завданої травми і провини відновлює міжлюдський порядок і тим самим – можливість певного розуміння травми.

Ключовим моментом переживання людиною травми є зіткнення з надмірно інтенсивним, переважаючим можливості психічної переробки афектним досвідом. Посттравматичний стресовий розлад належить до найбільш виражених негативних психологічних наслідків переживання людиною екстремальних стресових ситуацій, хоч він розвивається далеко не у всіх людей, які пережили психотравмуючу подію. На сьогодні, на нашу думку, до «груп ризику» ПТСР належать:

- 1) активісти Майдану, учасники протестів;
- 2) учасники антитерористичної операції (АТО) (передусім, учорашні цивільні громадяни);
- 3) переселенці з тимчасово окупованих територій (Крим, Схід України);

- 4) діти з тимчасово окупованих територій (Крим, Схід України);
- 5) волонтери;
- 6) цивільні громадяни, які залишилися у зоні АТО під час бойових дій;
- 7) родини, які втратили рідних під час АТО;
- 8) громадяни, які підтримують сепаратистів.

Результати численних досліджень показали, що жертви травматичних ситуацій переживають гострий стан травматичного стресу протягом деякого часу (до місяця), протягом якого зазнають впливу стрес-чинників, після чого переважна більшість людей повертається до звичайного для них стану. Однак вплив травмуючих подій на деяких осіб продовжується і після цього терміну. Із тих осіб, котрі пережили психотравмуючу подію, у значної частини «душевна рана», завдана психотравмою, не зможе загоїтися сама по собі з плином часу – щонайменше у 30–40% може розвинутися захворювання, що увійшло до психіатричних діагностичних класифікацій під назвою посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Щонайменше 7% осіб (5% чоловіків, 10% жінок) матимуть його протягом життя. З них, близько у 30% осіб, його перебіг матиме хронічний характер, з можливою персистенцією симптомів протягом 10 років і більше [10, с.30].

Діагностика та подолання посттравматичного стресового розладу, який припускає наявність травми в структурі психіки, відбувається за допомогою спеціально підбраного комплексу клініко-психологічних методик. Утім, багато людей із ПТСР не звертається за належною допомогою, сподіваючись, що їх переживання «вилікує час», і, як правило, не усвідомлюють зв'язку симптомів свого стану з травматичним впливом. Вплив психічної травми відбувається двома основними шляхами: або це постійні нав'язливі думки і переживання про подію, що травмувала, або старанне їх уникання. І в тому, і в іншому випадку «чорна діра травми» безповоротно притягує до себе усі думки і почуття суб'єкта [11]. Спроби сховатися від дійсності, на фоні ПТСР, з часом розвиваються у коморбідні¹ вторинні розлади – депресія (48%), зловживання алкоголем/алкогольна залежність (28% жінок,

¹ Коморбідність (лат. со – разом + morbus – хвороба) – наявність додаткової клінічної картини, яка вже існує чи може з'явитися самостійно, крім поточного захворювання, і завжди відрізняється від нього.

52% чоловіків) тощо. Звідси, основне завданням психологічної реабілітації – допомогти таким особам усвідомити причинно-наслідковий зв'язок симптомів страждання з травматичним переживанням і далі намагатися інтегрувати свідомість суб'єкта. Особливо це стосується переселенців (біженців), яких за офіційними даними сьогодні налічується близько 350 тисяч осіб, а за неофіційними – набагато більше.

Найскладнішою є організація допомоги постраждалим з ПТСР на віддалених етапах, з огляду на широкий спектр супутніх розладів, проблем соціальної адаптації та ресоціалізації. Як приклад, неоднозначна ситуація з мешканцями наметового містечка на Майдані та активістами, які продовжували утримувати барикади на майдані Незалежності та прилеглих вулицях Києва до липня 2014 р. Вочевидь, потрібно спрямувати набутий досвід громадської самоорганізації на «мирні справи» та розвиток місцевого самоврядування, залучити активістів до участі у громадських радах, до створення осередків громадського контролю за діяльністю органів влади.

Ще більш складною є ситуація з військовими, особливо тими, хто зазнав розщеплення дійсності на «до» і «після» війни (учораšní мирні пересічні громадяни). Вплив військового конфлікту завжди неоднозначний. З одного боку, вкрай гранично загострюється сприйняття світу в категоріях «свій – чужий». Коли конфлікт інтенсифікується, виникає новий психологічний процес – дегуманізація ворога. Група педалює «людський» характер своєї згуртованості, на відміну від ворожої групи «нелюдей». Цей невід'ємний елемент підготовки до війни аж ніяк не зводиться до вигадування для ворогів прізвиськ на кшталт «колоради» або «укроп», а включає цілу серію психологічних механізмів. Група починає відчувати навіть збочене задоволення від перспектив знищення ворога, оскільки це підкреслює «нашу» відмінність від «них». Образ ворога, що формується у таких обставинах, почасти має мало спільного з реальністю, але він підкреслює «особливість» одних, нагадуючи, що «ми» – зовсім інші, ні в чому не схожі. А раз так, то «їх» і вбивати не шкода. І тут вступає в силу наступний за дегуманізацією механізм – віктимізація (від «victim» – жертва), в рамках якого знищення можливої більшої кількості ворогів сприймається не як вбивство

людей, а як досягнення. З іншого боку, безпосереднє зіткнення зі смертю руйнує несвідому переконаність в нескінченності власного існування, що докорінно змінює ставлення людини до себе і навколишнього світу в цілому. Сприйняття смерті інших людей, особливо значущих, завжди суперечливе – крім болю втрати, присутнє відчуття тріумфу, яке надалі трансформується в почуття провини того, хто вижив [12, с.39–40].

У випадку глибокої психічної травми необхідно якомога раніше надати психологічну допомогу, щоб людина не скам'яніла, не закрилася. Власне, досить оперативна самоорганізація психологічної спільноти, утворення центрів соціальної та психологічної допомоги та надання безпосередньої психологічної допомоги особам, які постраждали під час революційних подій в Україні, під час бойових дій у зоні АТО, а також переселенцям (біженцям) вкрай важливе для повернення цих людей у «світ без війни». Робота таких центрів повинна продовжуватися, а держава має всебічно сприяти оздоровленню української спільноти.

Особливої уваги потребують діти, психічна система яких ще заслабка і неспроможна захистити себе. Крайня травматизація породжує специфічні конфлікти поколінь. Для їх опису в психоаналізі застосовується поняття проєктивної ідентифікації. Йдеться про «транспозицію», несвідому участь у минулому травматичному періоді життя батьків, про «депоновану репрезентацію», яку батьки виштовхують в саморепрезентації дитини, про несвідому ідентифікацію – «фантоми», що гніздяться в динамічному несвідомому дитини, про невизнання і розмитість меж між поколіннями, внаслідок яких у дітей порушується сприйняття часу.

На цьому тлі опанування культурної травми («колективний коупінг», за визначенням П. Штомпки) як дискурсу потребує колективної інтерпретації та символічного виробництва, які дозволять пом'якшити психотравмуючий вплив та винайти засоби колективного психологічного зцілення. Для цього важливо, щоб публічна репрезентація дискурсу травми оминула пастки: (1) натуралізації події, що волає до відплати, (2) колективного «захоплення», болісного переживання та культивування травмуючих почуттів, (3) заперечення реальності травмуючих подій, їх нігілізація та табування, що призводить до повторної травматизації. Але

започаткування такого публічного дискурсу в Україні та поступове опанування культурної травми – один з важливих механізмів суспільної консолідації – можливе після повернення до мирного життя.

Сьогодні мало хто може однозначно стверджувати про локалізацію ситуації в Україні. Вочевидь, можна говорити про декілька сценаріїв її урегулювання.

1. Україна зберігає територіальну цілісність країни у її нинішніх кордонах.

2. Україна втрачає частину своєї території, відновлює мирне життя у новому форматі. «ДНР» та «ЛНР» перетворюються на ніким не визнану державу Новоросія.

3. Замороження конфлікту в Україні, тління якого зберігає вибухонебезпечний потенціал свого відновлення.

4. Україна як держава припиняє своє існування.

Кожен з наведених сценаріїв, окрім останнього, містить гостру потребу здійснення системної, реалістичної, відкритої, прозорої, соціально відповідальної державної політики, реального, а не декларативного реформування системи державного управління відповідно до демократичних стандартів та вимог громадян, знищення корупційних схем, відділення бізнесу від влади, розмежування адміністративних та політичних посад на державній службі, зміни системи виборів до законодавчого органу влади, ідеологізації політичного життя партій тощо. Це стане гідною відповіддю щодо спроможності української держави, але цього замало.

Українцям запитано сьогодні є ідея започаткування загальнонаціонального діалогу щодо проекту майбутнього держави. Вважають, що Україна потребує його невідкладно, 33,7% опитаних; що потребує, але після залагодження воєнного конфлікту на Сході – 37,8%. Не визначилися та дописали інший варіант відповіді – 15%. При цьому вельми істотно, що 68,3% респондентів вважають: попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу, бо «того, що об'єднує громадян, значно більше, ніж того, що роз'єднує». У Західному регіоні такої думки дотримуються 85,7%, Центральному – 70,9%, Південному – 73,8%, Східному – 54,2%. (На Донбасі частки тих, хто вірить у можливість збереження цілісності держави, і тих, хто не вірить, виявилися майже однаковими – понад 37% і близько 40%, відповідно) [13].

Ціна нехтування суспільною вимогою соціальної консолідації та регіональної реінтеграції надвисока, її визначає загроза реалізації останнього сценарію – втрати державності та руйнування суспільства. При цьому ця загроза існує не лише ззовні, але потенційно міститься всередині українського суспільства і держави, що переживають сьогодні системну кризу: кризу інституцій, кризу інтересів, кризу цінностей, кризу ідентичностей. Одним з її тривожних симптомів є довготривале порушення культури довіри, зокрема, суспільної довіри до влади, що сьогодні досягло свого передграничного стану (смітнікова люстрація), а десакралізація влади, у широкому розумінні цього поняття, згодом може перетворитися на цілковиту анархію.

Започаткування загальнонаціонального діалогу, покаяння та примирення – ці речі мають надзвичайно важливе значення, адже на сьогодні в українському суспільстві немає єдності в оцінці військових дій на Сході України. Спостерігається значна розбіжність позицій респондентів щодо антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях. Понад 31% опитаних висловлюються за припинення АТО, трактуючи її як війну влади із власним народом, що призводить лише до жертв, руйнувань та нових сплесків тероризму. При цьому звертає на себе увагу доволі суперечлива тенденція: порівняно з травнем, у вересні частка противників АТО дещо збільшилася в Західному та Центральному регіонах (на 1,6% і 4,2%, відповідно), тоді як на Півдні та Сході, навпаки, істотно зменшилася – із 42,9% до 34,5% та з 66,3% до 53,4%. Причому на Донбасі, тобто безпосередньо в зоні конфлікту, це зменшення виявилось особливо значним – з 91,7% до 67,2%.

Діаметрально протилежну позицію обстоюють респонденти, на чію думку АТО довела свою результативність і має продовжуватися так само, як і досі – до позитивного завершення (24,1%). Прихильників цієї позиції у вересні, порівняно з травнем, стало більше в усіх регіонах (на Заході – 43,7% проти 23,5%; у Центрі – 26,8% проти 19,9%; на Півдні – 29,6% проти 14,8%), крім Східного, де частка таких респондентів залишилася приблизно на рівні 9%. Однак на Донбасі все ж простежується її певне, статистично достовірне, зростання – з 1,7% до 7,9%.

Ані з прихильниками продовження АТО в нинішньому форматі, ані, тим паче, з її противниками не погоджуються повною

мірою ті понад 28% громадян, які вважають антитерористичну операцію малорезультативною і підтримують ідею введення замість неї режиму територіальної оборони – для більш ефективної боротьби з російським агресором та антидержавними збройними формуваннями. У Західному регіоні за це ратують 33% опитаних, Центральному – 29,5%, Південному – 15,5%, Східному – 27,9%, зокрема, на Донбасі – 12,3%.

Отже, за проведення воєнних дій на Сході в нинішньому чи більш жорсткому форматі виступають щонайменше 59% наших співвітчизників. До цієї цифри, вочевидь, тяжіє й частка опитаних, котрі погоджуються з думкою, що в донбаського конфлікту, на жаль, немає іншого вирішення, окрім швидких і рішучих воєнних дій (близько 49%). Не погоджуються з нею 30,7%, не визначилися – 20,4% [13].

Вочевидь, локалізація збройного конфлікту на Сході України частково знизить градус радикалізації українців, проте для гармонізації суспільних відносин потрібен суспільний дискурс про історичну правду драматичних подій в Україні. Через конструювання травми і встановлення її причин (умов, процесів, ключових акторів) і соціальні групи, і національна спільнота в цілому беруть на себе відповідальність за події, які відбулися, що, тим самим, відкриває можливості для визначення зв'язків, які об'єднують їх. Водночас цей процес буде ускладнений тим, що опанування травми відбуватиметься в умовах (середовищі), які опосередковано зумовили її. Отже, подолання наслідків психосоціальної травми – тривалий та нелегкий процес, який потребує спільних зусиль та великої мужності.

На нашу думку, ціннісно-орієнтована комунікація має стати механізмом подолання проявів сепаратизму й радикалізму, зважаючи на загострення дискурсу міжрегіональних відмінностей і набуття важливого значення регіонів у сучасній демократичній державі. Винайдення спільних смислів та символів, що матимуть фундаментальне значення культурно-ціннісних засад для життя суспільства, забезпечення повноти розвитку його сучасного та майбутнього національного життя, буде одним з надскладних завдань збереження цілісності українського суспільства та держави. Вже сьогодні одним з дієвих кроків у цьому напрямі може стати залучення до відновлювальних робіт на Сході України фахівців з

різних регіонів України, передусім Західного, з метою руйнування соціальних фобій та стереотипів про дві України.

Повага до соціокультурних особливостей людей з різних регіонів країни має стати імперативом культури миру та ствердження ідеалів толерантності, довірчості, солідарності через культуру й освіту, у тому числі шляхом:

– створення розгалуженої мережі освітніх, науково-культурних і бізнес-комунікацій серед учнівства, студентства, науково-професійного та бізнес-середовища на всіх рівнях та у всіх регіонах країни;

– запровадження мораторію на актуалізацію «контраверсійних питань» історичної пам'яті, мови, релігії тощо під час виборів і війни та формування у громадській свідомості установки невідворотності відповідальності шляхом застосування правових, політичних, інформаційних та інших заходів.

Узагальнюючи стислий аналіз основних історико-теоретичних течій, якими сьогодні представлено дискурс травми, зазначимо, що концепція культурної травми, яка поєднує у собі ідеї індивідуальної та колективної травми, може бути найбільш дієвою як для теоретичної рефлексії нинішніх подій в Україні, так і для практичного подолання наслідків надзвичайно тяжкого психологічного досвіду їх безпосередніх учасників, свідків та спостерігачів. Разом з цим, важливо розуміти, що оскільки дискурс колективної травми не лише описує колективні переживання і трагічні події, але й «працює» з колективними ідентичностями та колективною пам'яттю, інциденти, які могли б стати культурними травмами, можуть перетворитися на джерело більш глибокого розколу суспільства.

1. Айерман Р. Социальная теория и травма / Р.Айерман // Социологическое обозрение. – 2013. –Т. 12. – № 1. – С. 121–138.

2. Климась Д.Г. Обзор книги «Понимание травмы. Психоаналитический подход»; под ред. К. Гарланд, 2-е дополненное издание, 2002 / Д.Г.Климась // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2012. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyjournal.ru/psyjournal/articles/detail.php?ID=2764>

3. Erickson K.T. Everything in its path: destruction of community in the Buffalo Creek flood / Kai T. Erikson. – NY: Simon and Schuster, 1976. – 284 p.

4. Neal A.G. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century / Arthur G. Neal. – Armonk, N.Y. M.E. Sharpe, 1998. – 224 p.
5. Штомпка П. Соціальне змінення як травма (статья первая) / П.Штомпка // СОЦИС. – 2001. – №1. – С. 6–16.
6. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе (статья вторая) / П.Штомпка // СОЦИС. – 2001. – №2. – С. 3–12
7. Александер Дж. Смыслы социальной жизни: Культурсоциология / Дж.Александер; [пер. с англ.]. – М.: Изд. и консалтинговая группа «Праксис», 2013. – 640 с.
8. Стан суспільної свідомості в Україні після падіння режиму Януковича. Березень 2014: інформаційний бюлетень / за ред. М.М.Слюсаревського; упоряд. Л.П.Черниш. – К., 2014. – 56 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/bibl_6.htm
9. Тойнби А. Постыжение истории / А.Тойнби; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
10. Романчук О. Психотравма та спричинені нею розлади: прояви, наслідки й сучасні підходи до терапії / О.Романчук // НЕЙРОNEWS. – 2012. – № 1(36). – С. 30–37.
11. Шаллан І.В. Психологічні особливості і діагностика посттравматичних стресових станів жертв катастрофічних подій: Автореф. дис... к. психол. н.: 19.00.04 / І.В.Шаллан; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2000. – 20 с.
12. Волкан В. Национальные проблемы глазами психоаналитика с политологическими комментариями / В.Волкан, А.Оболонский // ОНС. – 1992. – №6. – 31–49 с.
13. Думки та оцінки громадян на старті виборів до Верховної Ради України. Вересень 2014: інформаційний бюлетень / за ред. М.М.Слюсаревського; упоряд. Л.П.Черниш. – К., 2014. – 36 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/bibl_6.htm